

BAKÓ ENDRE

Ady Endre fiktív alakja a szépirodalomban

II. rész

Tanulmányom első részében jórészt azokat a regényeket mutattam be, amelyekben Ady fiktív nevű alakmása szerepelt. Születtek azonban a költőt „valódi” mivoltában megjelenítő művek is. Nagy Andor *Tavaszi Váradoson* című regénye, amely Ady nagyváradi éveit tárgyalja, 1937-ben került a könyvpiacra.¹ Nem megnyerő, ahogy a regény kezdődik: Ady már az első váradi éjszaka magányosan leissza magát egy kis zugkocsában, ráver a felszolgáló lány hátára,² a zenész Vak Gyulát tegezve „fiam”-nak szólítja.³ A zárófejezet pedig – találkozása Lédával – túlságosan idilli, hogy más jelzöt ne használjak. Ám a regény alapjában véve a lélektani és az életrajzi hitelesség vágányán próbál haladni. Kardos László a város arculatát festő oldalakat még némileg hünek és elevennek találta, de az adatokat megbízhatatlannak, az Ady-portrét hiteltelennek minősítette: „Ady elhithető igazi arca egyetlen pillanatra sem villan fel a vaskos kötet rengetegében.”⁴ Viszont Hegedüs Nándor, aki mikrofilológiai gondossággal összegyűjtötte Ady váradi éveinek (napjainak) eseményeit, 1956-ban az Ady kritikai kiadás első kötetének vitáján négy forrásmunkát ajánlott a szerkesztők figyelmébe, köztük Nagy Andor regényét.⁵ Hegedüs úgy vélekedett, hogy az író minden sztorijának van valami valóságmagva.⁶ Ez nem véletlen, hiszen Nagy Andor jól ismeri az Ady-korabeli Nagyváradot, és szerzői közlésként, illetve a jellemek felvillantásával képes mozgalmas korrajzot adni a századelő városáról, „erről a vegyes hangyabolyról”,⁷ ahol a dzsentrális és a zsidóság együtt alkotja a város különös és nyugtalan képét – olykor egymással szembenállva, ami a megye és

a város hol nyílt, hol látens feszültségében is megnyilvánul. Nem feledkezik meg a románságról sem; a megye jelentékeny részét már ők lakják, de sem a politika, sem a szellemi élet frontján nem játszanak aktív szerepet. A regény nyomon követi Ady világnézeti fejlődését mindaddig, amíg el nem jut az eltökélt radikalizmushoz és az európai távlatú gondolkodáshoz. A processzust – az író szerint – a dac és a gög indította, a fiatal újságírókat fojtogatni kezdték az elvtelen megalkuvások,⁸ „világossá vált előtte, hogy véleményének szabad nyilvánítása az ő számára életkérdés.”⁹ Ezért ment át a kormánylaptól a zsidó értelmiség és kispolgárság lapjához, a Nagyváradi Naplóhoz. A szerző némelykor túlhangsúlyozza Ady a zsidósághoz való kötődését, holott ő minden társadalmi, vallási és emberi méltánytalanságot igyekezett tollhegyre tűzni. Kiválóan tükrözi a regény a virágkorát élő sajtó, az újságíró egzisztencia kitüntetett szerepét a korban és a város életében. Jól sikerültek egyes váradi személyiségek alakításai, különösen élő Bíró Lajos és Szűcs Dezső figurája.

1955-ben jelent meg Dutka Ákos könyve, *A Holnap városa*, amely alcíme szerint regényes korrajz, noha egy-két állítása, közlése, dokumentuma az irodalomtudomány számára is forrásként szolgál. De az író főleg a megszépítő messzeség távlatából feltörő emlékekből építkezik. A könyv mentes az elfogult, hamisító szemlélettől, szubjektivitása, színező, fikcionális, romantikus jellege azonban nyilvánvaló. Ezt az *Előszó* írója, Bölöni György nemhogy hibának, de erénynek tartja.¹⁰ A kritikusok szerint Dutka plasztikus képet fest a fiatal Adyról, a „befutott” költőről azonban csak általánosságokat tud mondani. (Ki-kilép ugyanis *A Holnap* korszakából.) Ennek nemcsak az az oka, hogy Ady elkerült Nagyváradról, hanem az is, hogy a Dutka kötetéről írt kritikáiban az elismerő szavak mellett mindig volt egy-két olyan fordulat, amely az epigonságot hangoztatta-sejtette, és a „duk-duk affér” tuskéje is benne maradhatott a váradi költő szívében. Valószínűleg 1914-ben egy váradi társaságban találkoztak utoljára; ezután Dutka már csak nézője volt Ady életének: sem Érmindszenten, sem Csucsán, sem Budapesten nem látogatta meg. Egy 1916-ban, Kollányi Boldizsárnak írt levelében

1 NAGY Andor: *Tavaszi Váradoson. Regény a fiatal Ady Endre életéből*, Epecha Kiadó, Budapest, é. n.

2 *Uo.*, 11.

3 *Uo.*, 12.

4 KARDOS László: *Tavaszi Váradoson*, Nyugat, 1938, I. kötet, 236.

5 *Vita Ady Endre összes műveinek kritikai kiadásáról*, Irodalomtörténet, 1956/1., 56.

6 HEGEDÜS Nándor: *Ady Endre nagyváradi napjai*, Akadémiai, Budapest, 1957, 104.

7 NAGY Andor: *i. m.*, 39.

8 *Uo.*, 86.

9 *Uo.*, 177.

10 BÖLÖNI György: *Előszó* = DUTKA Ákos: *A Holnap városa*, Magvető Kiadó, Budapest, 1955, 7.

Ady újabb verseit „előregedett nyögdecselésnek” nevezte.¹¹ A Nyugat 1919-es emlékszámában még nem jutott szóhoz, azonban az 1923-as Ady-matinén felolvasott. Ekkor már evidens volt, hogy Ady halhatatlan, s kettőjük kapcsolata is irodalomtörténeti érdekű. Megszóllalt a Toll 1929-es vitájában, és keményen szembeszállt Kosztolányi Dezsővel.¹² Úgy tűnik, a „bihari legény” végül feledni tudta Ady „fejedelmi” sértéseit; *A Holnap városában* már annak tudatában tekinthetett vissza a századelő váradi életére, hogy Ady vezérletével irodalmi forradalmat csináltak, amelyet nemcsak a tudomány, de a szocialista hatalom is méltányol.

Egy bő évtized múltán – miközben rendületlenül folyt a tudományos kutatás, készült a kritikai kiadás – Millok Éva közreadta Ady Endre életregényét *Fogoly a váratoronyban* címmel.¹³ A könyv a Móráról elnevezett ifjúsági kiadónál jelent meg, holott nagyobb élettapasztalattal rendelkező olvasóknak való. Az író nő arra vállalkozott, hogy a Csucsán, betegen fekvő Ady egyetlen nyugtalan éjszakáját bemutató „átáramoltassa” a költő tudatán egész addigi életének fontos eseményeit. A tudatáram rekonstrukciójához Millok dokumentumokat (leveleket, újságcikkeket stb.) is hozzárendel, máskor pedig saját, rajongó reflexióit társítja Ady gondolataihoz. Elemzései lélektanilag elmélyültek, stílusuk választékos. Úgy tűnik, virradatig minden lényeges életpizód, sorsdöntő esemény, személyi kapcsolat leszűrte konzekvenciája átiramlik a költő eszméletén.

Nagy Andor feleségének, Dénes Zsófiának a könyve (*Élet helyett órák*, 1940) nem regény, bár Kovalovszky Miklós szerint az író nő „Regény-szerűen mozgalmas és színes formát talált emlékeinek megélevenítesére...”¹⁴ Dénes művéhez hasonlóan Révész Béla (*Ady Endre tragédiája*, 1924), Bölöni György (*Az igazi Ady*, 1934), Hatvany Lajos (*Ady*, 1959) és mások könyvei sem a szépirodalmi alakteremtés,

hanem a dokumentálás, az emlékidézés igényével születtek. Inkább az emlékezés, semmint a regény műfajba tartozik Szunyoghy Farkas könyvecskéje¹⁵ is. Adyt, a tanárok kedvencét, az iskola büszkeségének nevezi, de nem szépíti, hogy a nagy dohányosok és borozók közé tartozott, akit legközelebbi baráti körén kívül a diáktársak nem nagyon kedveltek. Nyolcadikos korában például nem választották meg az önképzőkör elnökének.

*

Színművek is megpróbálták a költő alakját életre galvanizálni az illúzió világában. Elsőnek Krúdy Gyula egyfelvonásosa, a *Három Holló* (1922) tett erre kísérletet. Krúdy azonosítható irodalmi alakként csupán Zubolyt (dr. Bányay Elemért) szerepelteti, az Öreg cinikus valószínűleg Szücs Dezső. A kilenc jelenetből építkező színmű egyéb szereplőivel a Három Holló kávéház miliójét igyekszik érzékeltetni. Ady az ötödik jelenetben lép elő a vörös függöny mögül, és azonnal vitába száll Zubollyal. Visszatérő témája a pénzszerzés. „Nem is akarok semmi mást, mint egyes egyedül pénzt”¹⁶ – jelenti ki, majd sírva-nevetve mámorosan ráborul az asztalra. Zuboly, a Bolond, a Muzsikus, az Öreg cinikus a háború esélyeit latolgatják, Ady inkább arra kíváncsi, mit beszélnek Pesten, közben írogat, majd felolvassa a verset: „Faluja nyár-éji csöndjéből / Fehéren, aggódva kibámul / A torony. / Vész híreket vár a lángoló / Vénhedt világból”. Mire Zuboly felkiált: „Költő, te látod a háborút.”¹⁷ Ady bevallja: már hetek óta érzi a végzettség közzeledését. „Halunk vagy győzünk.”¹⁸ A nyolcadik jelenetben megjelenik Léda asszony, aki el tud feledni minden bánást, és Adyt Párizsba hívja. A költő azonban nem hajlik, mert szívében új virág nyílt. Léda azzal a hittel távozik, hogy „halunk”,¹⁹ Ady eltakart arccal, nem nagy meggyőződéssel mondja: „Győzünk.”²⁰ A kilencedik jelenet mindössze annyi, hogy Adyt az asztalra borulva látjuk, miközben egy pesti korhely hitelezőt hoz neki.

11 BAKÓ Endre: *Dutka Ákos és Ady Endre. – Egy irodalmi barátság természetrajzához* = B. E.: *Rejtett vízjelek*, Debrecen, 2008, 22. – A levél fényképmásolata a tanulmányíró birtokában.

12 DUTKA ÁKOS: A „Meztelen király” aprószentjei, A Toll, 1929. aug. 4., 17–19.

13 MILLOK ÉVA: *Ady Endre életregénye*, Móra Ferenc Kiadó, Budapest, 1968.

14 KOVALOVSKY MIKLÓS: *Egy könyv feltámadására* = DÉNES Zsófia: *Élet helyett órák*, 3. kiadás, Magvető Kiadó, Budapest, 1976, 28.

15 SZUNYOGHY FARKAS: *A zilahi diákélet Ady Endre korában*, Kecskemét, 1942.

16 KRÚDY Gyula: *Komédia. Színművek és színházi írások*, vál. és szerk.: BARTA András, Magvető Kiadó, Budapest, 1968, 232.

17 *Uo.*, 239.

18 *Uo.*

19 *Uo.*, 245.

20 *Uo.*

Az Ady-irodalom számon tartja Madai Gyula *A Bizáky-ház* című színművét, amely a hagyományokat negligáló kultúra bírálata és a megújulni képes birtokos magyarság utópiája. A mű egyik alakjában Adyra lehet ismerni. Bizáky Elek megmenti, sőt felvirágoztatja az ősi birtokot, de Gábor öccse Párizsba vágyik, ahol kedvenc költője, a 33 éves Zombor Aladár él. A költő a kis magyar kolónia meghatározó alakja. Este ébred az éjszakai pezsgők, borok, csókok mámorából. Fáradt; nincs ereje ünnepelni még az előző esti nagy diadalt sem, állandóan lázas, sápadt, beteg. Megveti a nemzeti érzület túlzott megnyilvánulásait; még apja bajuszviseletét is magyarkodásnak tartja, miközben „Eb ura fakó” felkiáltás hagyja el a száját. Úgy hírlík, Káin az eszménye. Rossz szelleme Hilda, a Pranger zsidó lánya tartja bűvkörében. „Én fakasztottam véréből bíborvirágokat”²¹ – mondja, ezért igényt formál a fele koszorúra. Zombor olykor vitába száll Hildával: „Nem gyújtogatni akartam [...] Én csak az ős sötétséget és a sok százados gazságot üldöztem...”²² A harmadik felvonásban kiderül (ez ismét itthon, a Bizáky-birtokon játszódik), hogy nem javíthatatlan. Bizáky Gábor lánya, Zsuzsika iránt fellobbant szerelmének fényében elégeti régi verseit, és egy giccses jelenetben elnyeri a lány viszonszerelmét. A színmű mindössze a debreceni Csokonai Színházban került közönség elé. Oláh Gábortól tudjuk, hogy a színházi emberek nem rajongtak érte, gyengének találták a művet. A hírek szerint azonban a bemutatóra várható volt Klebelsberg kultuszminiszter is, akinek a felesége nagyon szereti a „képviselő úr” verseit. (Madai Gyula 1923-tól 1937-ig a hajdúnánási kerület országgyűlési képviselője volt.) „Erre azután a rendező visszahúzta szarvacskáit.”²³

Nagy Dániel Ady-szindarabjának debreceni bemutatóját sajtócsatározások és tiltakozások (Csinszka, Jókainé Nagy Bella) előzték meg, majd követték, ami fokozta a darab iránti szakmai és közönségérdeklődést egyaránt, de ettől a drámának szánt színpadi mű nem lett tartalmasabb. 1934. január 21-én a Debreceni Független Újság ad hírt arról, hogy „súlyos plágiumharc tört ki Nagy Dániel író »Ady« című

szindarabja körül”.²⁴ A lap a Nagyváradai Naplóra hivatkozik, melynek hasábjain Zágoni Dezső elmondja, hogy két évvel korábban Fémes Lászlóval közösen írt Ady-darabjukat benyújtották a Magyar Színháznak, majd a kéziratot elküldték a Nyugatnak, ahonnan, feltételezése szerint, Nagy Dániel összeköttetése révén megkaparintotta, s „az ötletet, – ha ugyan nem az egész darabot – tőlünk tulajdonította el”.²⁵ A súlyos vádak cáfolatát Kardoss Géza igazgató vállalta, aki azt állította, hogy a darab ötlete tőle ered; megírásával még a múlt nyáron bízta meg Nagy Dánielt, és Ady Endre Lajos öccsével beszélte meg a dráma csaknem minden nüanszát, majd bizonyos részleteket újraírtak a szerzővel. A nagyváradai írók kísérletéről nem tudott, ezért a bemutatótól nem tántorodik el, az előkészületek különben is már megkezdődtek, februárban meglesz a bemutató.²⁶ Akadt helyi lap, amely részletesen ismertette a darab témáját és szerkesztését. A Diárium rövid kommunikéje így foglalja össze a cselekményt: „A dráma minden jelentében Ady és a Halál állnak egymással szemközt, kezdve az Ady-kúria érettségi bankettjétől a halálos ágyig.”²⁷ A bemutatót végül áprilisban tartották meg.²⁸ A darabnak hatalmas országos sajtóvisszhangja támadt, szinte kivétel nélkül elutasító értékelésekkel. Szendrő József Ady-darabját viszont, amelynek a főszerepét is játszotta, mindössze két híradás kísérte. A Színházi Magazin az előadást is ismertette.²⁹

Az Ady-bibliográfia tud néhány filmről is, ezek azonban mind dokumentum-, és nem játékfilmek. Egy 1941-es tudósítás arról számol be, hogy filmet ter-

24 REMÉNYI (György): *Súlyos plágium-harc tört ki Nagy Dániel író »Ady« című szindarabja körül...*, Debreceni Független Újság, 1934. jan. 21., 6.

25 *Uo.* – Ez több mint valószínű! Az Est (1930. dec. 18., 10.) így tudósít róla: „Ady Endréről szindarabot írtak. – Januárban két új ember jut szóhoz a Magyar Színház színpadán. Az egyik Zágoni Dezső, egy nagyváradai lap főszerkesztője, a másik ugyancsak egy nagyváradai író, Fémes László. Ketten együtt írtak egy darabot, amelynek címe: *Ady*. Alcíme: *Egy igaz ember élete*. [...] Bárdos Artúr tegnap fogadta el előadásra.”

26 REMÉNYI (György): *i. m.*, 6.

27 Hír: *Ady Endréről írt misztériumszerű drámát egy tehetséges fiatal író*, Diárium, 1934/5–6., 136.

28 BAKÓ Endre: *Ady Endre mint színpadi hős* = B. E.: *Irodalmi örvárosok*, Nagyvárad–Debrecen, 2016, 150–162.

29 Lásd: VITÁLYOS László: *Ady-bibliográfia 1896 – 1987. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. Kiegészítő kötet*, MTA Könyvtár Közleményei, Budapest, 1990, 245. (3323. számú tétel)

21 MADAI Gyula: *A Bizáky-ház*, Debrecen, 1925, 45.

22 *Uo.*, 47.

23 OLÁH Gábor: *Naplók*, szerk. LAKNER Lajos, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 2002, 390.

veznek Ady Endre életéről. A terv Károlyi István egykori aradi író ötlete volt, aki ekkoriban egy frissen alakult, Ars nevű filmvállalat művészeti vezetője. Filmjéhez Debrecenben és Nagyváradon gyűjtött adatokat. A vele készített beszélgetés során elmondta, hogy megnézte a Kispipát, a Nagyerdőt és más helyeket, amelyek Ady debreceni jogászkodásának keretét jelenthetik. A felvételek egy részét Debrecenben, más részeit Nagyváradon, Budapesten és Csucán készítik. A filmet még „az év folyamán” leforgatják, amin feltehetőleg 1942-t kell érteni, mert az interjú a Debreczen című lap 1941. karácsonyi számában jelent meg. Az Ady-film, Károlyi tervei szerint, egy egész letűnt kornak szeretne emléket állítani; Adyt az örömök Párizsával, nagy kultúrharcaival és a háború vérfolyamába torkolló életével együtt akarja megmutatni.³⁰ Egy másik debreceni lap riportérének arra a kérdésére, hogy milyen lesz a szereposztás, Károlyi – múlt időben – így válaszolt: „A vállalat a legjobb művésznőket és művészeket szerződtette a felvételekhez, és nem túlzok, ha azt mondom, hogy ez a film a legjobb magyar filmek közé fog tar-

tozni. Adyt magát Greguss Zoltán alakítja, míg a női szerepekre sikerült megnyernünk Karády Katalint, aki Lédát alakítja. Csinszka szerepét a debreceni mozilátogató közönség egyik kedvence, Szelezky Zita eleveníti meg, míg Rienzi Mária szerepét Mezey Mária játssza. Itt említem meg, hogy megelevenítjük Ady Endre egyik versét, Katót, a kis cselédleányt, akit Bulla Elma fog játszani.”³¹

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy Ady Endrét rangjához méltó műalkotás nem keltette szépirodalmi életre. Hiány ez, jogos követelmény? Az életrajzi (művész)regény esztétikai értékéről, létének jogosultságáról megoszlott az irodalomtudósok álláspontja, ám miközben folyt a vita, néhány művészregény világhírnévre tett szert, itthon pedig Harsányi Zsolt munkái arattak meglehetősen sikert. Az életrajzi regény buktatója kétségtelenül az indiszkréció! Noha az írónak nem szabad visszariadnia az ábrázolás élet-hűségétől, adott esetben a főhős negatív tulajdonságainak pertraktálásától, az igazi művész nem indiszkrécióra törekszik, hanem akarva-akaratlan felemeli figuráit a szimbólum magaslatára.

30 *Ady Endre életéről készülő filmhez Debrecenben gyűjtönek adatokat*, Debreczen, 1941. dec. 25., 11.

31 *Filmre veszik Ady Endre debreceni életét*, Debreceni Újság – Hajdúföld, 1941. dec. 28., 6.

Szervátiuszénál (Fonat II.) 1972